

THE PROBLEM OF FORMATION OF HISTORICAL ENVIRONMENT OF POWERS: LAST AND PRESENT

Siddikov Abrorjon,
Tursunov Odiljon,
Turdialiev Hasanboy

Teachers of the academic lyceum of the Fergana Polytechnic Institute

Annotation: The need to form a historical consciousness in the minds of today's young generation, the measures taken for ideological purposes during the Soviet era, their negative aspects, the restoration of historical memory in the years of independence, and the present moment .

Keywords: History, historical consciousness, historical memory, Soviet period, history, student, school, history textbook.

ЎҚУВЧИЛАР ТАРИХИЙ ОНГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МУАММОСИ: ЎТМИШ ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН

Сиддиков Абдоржон,
Турсунов Одилжон,
Турдалиев Хасанбой

Фаргона политехника институти академик лицейи ўқитувчилари

Аннотация: мақолада бугунги кунда ўсиб келаётган ёш авлод онгида тарихий онгни шакллантириш зарурияти, бу борада совет империяси даврида мафкуравий мақсадда амалга оширилган тадбирлар, уларнинг салбий жиҳатлари, мустақиллик йилларида тарихий хотирани тиклаш ва мазкур жараёнда ўқувчиларнинг тарихий онгни тўғри шакллантириш, айна вақтдаги мавжуд ҳолат таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: тарих, тарихий онг, тарихий хотира, совет даври, тарих фани, ўқувчи, мактаб, тарих дарслиги.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон келажаги бўлган баркамол авлодни «Ватан тарихига ҳурмат», «тарихий хотира», «тарихий баҳо», «тарихий ифтихор» тушунчалари руҳида тарбиялаш учун ёшларга буюк меросимизга доир билимлар беришни юқори савияга кўтариш, барча босқичдаги таълим тизимида ўқувчи ёшлар тарихий онгини ривожлантириш мақсад қилиб қўйилди. Бугунги кунда Ўзбекистоннинг энг янги тарихи бўйича жамоатчилик кенгаши фаолиятининг ташкил этилганлиги, маънавий- маърифий ишлар самарадорлигини оширишга эътибор кучайиб бораётганлиги, буюк мутафаккирлар илмий ижодини тадқиқ этувчи халқаро илмий-тадқиқот марказларини тузиш тўғрисидаги қарорлар, шунингдек, таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотлар ҳар томонлама етук, ватанпарвар авлодни тарбиялаш мақсадига қаратилгандир. «Хусусан, миллий ўзликимизни англаш, Ватанимизнинг қадимий ва бой тарихини ўрганиш, бу борада илмий-тадқиқот ишларини кучайтириш, гуманитар соҳа олимлари фаолиятини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш»¹ муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ўқувчилар тарихий онгини ривожлантириш, унинг ижтимоий-маънавий ҳаётдаги ва шахс тарбияси тизимидаги ролини тадқиқ этиш назарий ва амалий аҳамиятга моликдир.

Тарихий онгнинг ижтимоий ҳаётни тартибга солувчи куч экани, жамиятда уни шакллантириш зарурлиги жуда қадим замонлардаёқ англаб етилган. Асрлар давомида афсона ва ривоятларда, эртак ва

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисига Мурожаатномаси. 28.12.2018. <https://president.uz/uz/lists/view/2228>

достонларда мадҳ этилган халқ қаҳрамонлари ҳар бир ёш авлод учун ибрат намунаси бўлиб келган. Тарихий онгни назарий жиҳатдан тадқиқ этиш ҳам дунёнинг деярли барча минтақаларида ижтимоий-гуманитар фанларнинг турли вакиллари томонидан амалга оширилган ва бу тадқиқотлар давом этмоқда. Хусусан, тарихий онг ва тарихий маданият типлари назариясини яратган немис олими Йорн Рюзен, тарихий онгнинг миллий маданий мансублик шаклланишидаги ҳал қилувчи аҳамиятини ўрганган америкалик Самуэл Хантингтон, XX аср тарихий онгни ўрганиш методологиясини ишлаб чиққан француз файласуфи ва социологи Раймон Ароннинг хизматлари илмий эътиборга молик.

Мустақиллик туфайли миллий тарихимизга бўлган ноҳолис муносабат ўзгарди. Шу билан боғлиқ ижтимоий-гуманитар таълим, хусусан, тарих фанини ўқитишнинг мазмун-мундарижаси тубдан янгиланди. Жамият аъзоларининг, айниқса, ёшларнинг тарихий онгини асл, ҳаққоний тарихимиз асосида шакллантириш ва ривожлантириш учун ҳаракат бошланди. Бу бир томондан амалий, яъни таълим тизими, маънавий-маърифий ишлар сифати ва самарадорлигини ошириш орқали бўлса, иккинчи томондан, назарий, яъни ўқитилаётган фанларнинг мазмунини талаб даражасига кўтариш, уни янги далиллар ва илмий хулосалар билан бойитиш учун тадқиқотлар олиб бориш орқали рўёбга чиқарилмоқда.

Янги тарихни яратишда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 16 декабрдаги «Ўзбекистоннинг Янги тарихи»ни тайёрлаш ва нашр қилиш тўғрисидаги Қарори катта аҳамиятга эга бўлди.

Маълумки, собиқ иттифоқ даврида миллий тарих тизимли тарзда йўқотиб борилган, партиявийлик ва синфийлик юқори ўринга кўйилган, барча ижтимоий жараёнлар «коммунистик» мафкура асосида амалга оширилган эди. Расман мустақил, лекин амалда марказга бўйсундирилган республикаларда халқ маънавияти, кадрияти умуман ҳисобга олинмади.

Мустақилликдан аввал нашр этилган тарих, адабиёт дарсликлари, асосан социалистик интернационализм руҳида ёзилган бўлиб, уларда миллийликка деярлик эътибор берилмас, халқимизнинг советларгача бўлган тарихи фақат қора бўёқларда битилган, салбий жиҳатлар бўрттириб кўрсатилган эди.

Совет тарих фани халқимизнинг асл тарихини сохталаштирди, дин илмга зид, тарихий тараққиётга тўсқинлик қилади, деган нотўғри тушунчани юзага келтирди. Айтиш керакки, шўро мафкурачилари ўз мақсадларига маълум даражада эришдилар ҳам: вақтлар ўтиб ўқувчилар тарихий онгида миллий кадриятларни ўрганишга бўлган муносабат ўзгарди. Халқнинг тарихий хотираси коммунистик мафкура ғоялари асосида шакллантирилди, натижада, ўз тарихини ўрганиш, ундан фахрланиш туйғулари йўқолиб борди.

Собиқ иттифоқ даврида нашр этилиб, ўқитилган ижтимоий-гуманитар йўналишдаги дарсликларда ватан тарихини ўрганиш аниқ ва ишонарли тарихий фактлар эмас, тарихий уйдирмалар асосида ёзилди, шу билан бирга, дарсликларга ҳукмрон мафкура ғоялари чуқур сингдирилган эди. Сирасини айтганда, «ҳеч қайси мустамлака давр тарихшунослиги миллий тарихни ёритишда мустамлакачилар чизган чизикдан чиқа олмаган.»² Бунинг устига мактабларга мўлжалланган «СССР тарихи» дарсларида, асосан, Россия тарихи ўқитилар, иттифоқдош республикалар тарихи ҳақида бир-икки ўринда номигагина сўз юритилар, уларга ажратилган соатларда катта тафовутлар бор эди. Масалан, собиқ иттифоқ таркибига кирган республикалар (Россия ёки ўша вақт қисқартмаси билан айтганда РСФСР ҳам шу таркибда бўлса-да у ҳисобга кирмайди) – Грузия, Арманистон, Латвия, Литва ва Эстония мактабларида миллий тарих махсус курс сифатида 180–212 соат ўрганилгани ҳолда Ўзбекистон мактабларининг V–X синфларида миллий тарих «СССР тарихи» курсининг «ажралмас» қисми сифатида бор-йўғи 22 соат ўқитилар эди³.

Тарихий жараён тўғрисидаги мунтазам билимлар мактабда тарих дарсларида эгалланар экан, ёшларимиз тарихий онгини ҳақиқий тарихимизга мос, халқимизнинг асл кадриятлари руҳида

² Тарих ва ўзликни англаш III: Ўзбекистон ва Германияда тарихни ёритиш. – Тошкент: Фан, 2008. – Б.5.

³ Тошпўлатов Т., Ғаффоров Я. Тарих ўқитиш методикаси. – Тошкент: Университет, 2002. – Б.5.

шакллантириш учун, биринчи навбатда, миллий ғоя асосларига таяниш зарур. Маълумки, «миллий ғоя – муайян миллат ҳаётига мазмун бахш этадиган, уни эзгу мақсад сари етаклайдиган фикрлар мажмуи. У миллатнинг ўтмиши, бугуни ва истиқболини ўзида мужассамлаштиради, унинг туб манфаатларини, мақсадларини ифодалайди. Миллий ғоя ўз моҳиятига кўра, халқ, миллат тақдирига дахлдор бўлган, қисқа ёки узоқ муддатда ҳал этилиши керак бўлган вазифалар ва мўлжалларни ҳам акс эттиради»⁴.

Тарихий онгни шакллантириш фақат билим (ахборот) доирасини кенгайтириш эмас, келажакка ишончни ҳам мустаҳкамлашдир. Америкалик психолог Абрахам Маслоу ҳозиргача кўп дарсликлардан жой олиб келатган «инсон эҳтиёжлари иерархияси» да табиий эҳтиёжлардан кейинги ўринда тинчлик ва хавфсизликка бўлган эҳтиёж, эртанги кунга ишонч эҳтиёжи туради, деб ҳисоблайди. Тарихий онг мураккаб ижтимоий-психологик феномен бўлгани боис уни шакллантириш ва ривожлантириш жараёни ҳам кўплаб ижтимоий-маданий асосларга таянган ҳолда кечади. Айтайлик, ўзбек халқининг маданий меросларидан бўлмиш меъморчилик санъати минг йиллар давомида яратилган бўлиб, биз учун гўёки тирик тарих ифодасидир. Чунки тарихий маданий обидаларимиз узоқ ўтмишни эслатиб турувчи бир иншоотгина эмас, балки кишида миллий ифтихор, миллий ғурур туйғуларини ривожлантирувчи, ўтмиш ҳақида ҳолис тарихий маълумот берувчи, тарихий ватанпарварликни юксалтирувчи, қолаверса, жамият ҳаётидаги тарихий онгнинг ифодаси бўлмиш тарихий маданиятни шакллантирувчи муҳим восита ҳам ҳисобланади. Ёшлар (айниқса, ўқувчи ёшлар)да тарихий онгни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини амалга оширишдасоциологик ва педагогик ёндашувларни такомиллаштириб бориш ижтимоий тараққиётнинг муҳим омилдир.

Ўқувчи ёшларда тарихий онгни фаол шакллантириш имконини берадиган, шахснинг жамиятга мослашуви, яъни ижтимоийлашувининг муҳим агенти ҳисобланган социал институт – бу мактабдир. Тарихий жараён тўғрисидаги мунтазам билимлар мактабда – тарих дарсларида эгалланади, бунда ўқувчилар ўтмиш тўғрисида илк бор бир тизимга солинган тарзда тасаввур ҳосил қиладилар. Лекин фактни билишнинг ўзи ҳали илмий билим бўлмай, уни тушуниб олиш, таҳлил қилиш ва баҳолаш талаб этилади, шундагина фактлар тарихий жараённинг яхлит концепциясига қўшилиб, тарихий хотира тарзида мустаҳкамланади. Бу жараёнларда тарих фани дарслиги асосий ролни ўйнагани боис унинг сифати, илмийлик даражаси, унда ўтмишнинг ҳаққоний ёритилиши муҳимдир.

Амалдаги тарих фани дарсликлари сифатига баҳо бериш учун уларни ўрганишдан ташқари, мактабларнинг тарих фани ўқитувчилари ва ўқувчилари фикрларини ўрганиш асосида куйидаги салбий жиҳатлар мавжудлигини кўрсатиб ўтиш мумкин:

- а) дарсликларнинг ҳажми жуда кичик бўлиб, берилаётган маълумотларнинг тўлақонлилиги ва тушунарлилигини таъминлай олмаяпти;
- б) дарсликда ифодаланган воқеа-ҳодисалар билан боғлиқ мисоллар, тарихий ҳужжатлардан парчалар, турли расм-чизмалар келтирилмаганлиги ўзлаштирилаётган мавзунинг жозибadorлигига путур етказяпти;
- с) мавзуларни мустақил ўзлаштириш учун ҳеч бир синф дарслигида, ҳатто, энг янги нашрларда ҳам адабиётлар тавсия қилинмаган Бу ҳол ўқувчиларнинг фанни чуқур ўзлаштиришига имкон бермайди.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда куйидаги таклиф ва тавсияларни бермоқчимиз:

1. Ўзбекистон Республикасида дунёнинг кўпгина мамлакатларида тажрибадан ўтган «Тарихий онгни ривожлантириш концепцияси» ни қабул қилиш.
2. Ўқувчилар тарихий онгини ривожлантириш учун ўрта таълим тизимида ўқитилаётган гуманитар («Ўзбекистон тарихи», «Жаҳон тарихи», «Адабиёт») фанларига қўшимча менторлик, ибрат, устоз-шоғирд сингари махсус курсларини жорий этиш (худуд тарихи, маълум бир шахслар ҳаёти ва ҳоказо).

⁴ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 5- жилд. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2003. – Б.666.

3. «Ўтмиш ва бугун» ёки «Ўтмиш ва келажак» каби туркум лойиҳаларни ташкил этиш.
4. Ижтимоий-гуманитар йўналишга ихтисослашган мактаблар учун чуқурлаштирилган тарих фани дарсликларини жорий этиш.
5. Ёшлар қалбида ўтмиш қаҳрамонларига ҳавас, миллий ғурур туйғуларини уйғотиш учун музей экспозициялари, театрлаштирилган кўргазма ва фестивалларда тарихни жонлантириб кўрсатишни ташкил этиш. Бу тадбир юртимизга туристлар оқимининг ортишига ҳам хизмат қилади.
6. Ўрта ва олий таълим тизими учун Ўзбекистон тарихига оид хариталарни мунтазам чоп этиб бориш.
7. Ўзбек тилида «Тарих энциклопедияси» ни тайёрлаб, нашр этиш.
8. Миллий тарихнинг оммавийлигини ошириш учун адабий-бадиий, публицистик адабиётлардан иборат «Тарих кутубхонаси» сериясини ташкил этиш.